

Sevara MAHMUDOVA,

O'zDSMI "O'zbek va jahon
filologiyasi" kafedrası dotsenti,
filologiya fanlari nomzodi

Shoira RAMAZANOVA,

O'zDSMI "O'zbek va jahon
filologiyasi" kafedrası dotsenti,
filologiya fanlari nomzodi

SAN'AT VA MADANIYAT TA'LIMIDA JAHON ADABIYOTI FANINI O'QITISHNING DOLZARB MUAMMOLARI

Annotatsiya. Maqolada san'at va madaniyat ta'limida jahon adabiyoti fanini o'qitishning nazariy va metodik masalalari, fanning zamonaviy ta'limdagi o'rni hamda fanlararo aloqasi haqida fikr yuritiladi. Mazkur fan orqali talabalarning estetik tafakkuri, madaniy dunyoqarashi va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish masalalariga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, jahon adabiyoti, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, globallashuv, tizimli tahlil, komparativistika, adabiy kommunikatsiya.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и методические вопросы преподавания мировой литературы в системе художественного и культурного образования, а также место данной дисциплины в современном образовательном процессе и её междисциплинарные связи. Особое внимание уделяется формированию у студентов эстетического мышления, культурного мировоззрения и навыков творческого мышления средствами изучения мировой литературы.

Ключевые слова: высшее образование, мировая литература, национальные и общечеловеческие ценности, глобализация, системный анализ, компаративистика, литературная коммуникация.

Abstract. This article examines theoretical and methodological issues in teaching world literature in artistic and cultural education, as well as the discipline's place in modern education and its interdisciplinary connections. Particular attention is paid to developing students' aesthetic understanding, cultural worldview, and creative thinking skills through the study of world literature.

Keywords: higher education, world literature, national and universal values, globalization, systems analysis, comparative studies, literary communication.

Bugun O'zbekistonni – azaldan kitob va kitobxonlar yurti bo'lgan tabarruk diyorni yana tom ma'noda ziyoli mamlakatga aylantirish ustuvor siyosat bo'lib qoldi. 2017-yil 30-iyunda, Toshkentda o'tkazilgan "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakatining IV Qurultoyida Prezident Shavkat Mirziyoyev yurtimiz yoshlarining jismoniy va ma'naviy yetukligi borasida so'z yuritir ekan "biz farzandlarimizning ongi, dunyoqarashi asrlar davomida sinovdan o'tgan, yuksak ma'naviyat

xazinasini bo'lgan jahon va milliy adabiyotimiz asosida emas, balki qandaydir shubhali, zararli axborotlar asosida shakllanishiga beparvo qarab turolmaymiz" [1], – deb ta'kidladi. Darhaqiqat, bu fikrlar O'zbekistonning mustaqillikka erishgan ilk davrlaridan to hozirga qadar davlat siyosatining eng muhim masalasi bo'lib kelayapti.

Ustoz, adabiyotshunos olim Ozod Shara-fiddinov buyuk olmon adibi Herman Hessening "Jahon adabiyoti kutubxonasi" esselerini tarjima

qilib, “Jahon adabiyoti” jurnalida chop ettirar ekan, uning quyidagi fikrlarini adabiyot ta’limi uchun konseptual-metodologik asos sifatida belgilaydi: *“Ta’limga, ya’ni ma’naviy va ruhiy barkamollikka intilish allaqanday mahdud bir a’molga olib boradigan iztirobli yo’l emas, balki ongimizning kengayishini mustahkamlaydigan quvonchli hodisadir. Chinakam ta’lim ham chinakam madaniyat kabi bir vaqtning o’zida ham istaklarning ro’yobga chiqishi, ham yangi intilishlarga turtkidir. U cheksizlik sari sayohatdir, koinot sari uyg’unlikdir, vaqtdan tashqari bo’lish ishtiyoqidir. Ana shunday ta’limga olib boradiganlar ichida eng muhimi – jahon adabiyotini o’rganishdir, ko’pgina xalqlarning yozuvchilari va mutafakkirlari asarlari ichida bizga o’tmishdan tuhfa bo’lib qolgan fikrlar, hikmatlar, tajriba, ramzlar, xayollar va a’mollarning hududsiz xazinasini izchillik bilan bobma-bob o’zlashtirishdir. Bu yo’l nihoyasizdir...”* [2, 3-b]

Barcha davrlarda ham san’at inson dunyo-qarashini shakllantirishda muhim o’rin tutgan, shaxs shakllanishiga katta ta’sir ko’rsatgan. San’at oldida buyuk zotlar, avliyolar-u tiranlargacha tiz cho’kkanlar. Sababi, haqiqiy san’at insonni tubdan o’zgartirishga, inson yuragiga sevgi, yaxshilik va go’zallik urug’ini ekishga qodir. Bu haqda buyuk rus yozuvchisi L.N.Tolstoy o’z mulohazalarida haqiqiy san’atning insonga faqat yaxshi, ezgu tuyg’ularni yuqtirishi mumkinligini bir necha bor ta’kidlagan edi [3, 231-b]. So’zsiz bu sohada badiiy adabiyot, ya’ni so’z san’ati yetakchi o’rinni egallaydi. Jahonning buyuk faylasuflari, jamoat arboblari, yozuvchilari badiiy adabiyot va mutolaa qilishning insoniyat taraqqiyotidagi buyuk xizmatini ko’p bora e’tirof etib, mutolaasiz na jismoniy, siyosiy, madaniy va ilmiy, ijodiy faoliyatning mavjud bo’la olmasligini aytib o’tganlar.

San’at va madaniyat ta’limi sohasiga mansub barcha mutaxassisliklar o’ziga xos sohalar bo’lib, globallashtirish XXI asr bu soha vakillarining hozirgi davrda rivojlangan kishilik jamiyati, zamonaviy dunyo va inson haqida yaxlit bir tasavvurga ega bo’lishini talab qilyapti. Bundan kelib chiqadiki, bo’lajak san’at va madaniyat xodimlarini tayyorlashda mutaxassislik fanlari bilan bir qatorda ularga fundamental umumiy ta’lim beruvchi fanlarga ham katta e’tibor qaratish lozim. Xususan, jahon adabiyoti fanini o’qitish bu jarayonda o’z o’rni va ahamiyatiga egadir.

Jahon adabiyoti fanining nazariy mashg’ulotlarida talabalar faqat tarixiy va adabiy ma’lumotlar bilan tanishib qolmay, balki adabiyotning uzluksiz bir jarayon ekanligini, uni kuzatish esa

bizga turli davrlar mobaynida insonda bo’lgan o’zgarishlar, uning qiziqishlari, muammolari, tasavvurlarini anglashga yordam beradi. Fanni o’qitishda faqat ijodkorlarning biografiyasi, adabiy merosiga e’tibor qaratib qolmay, balki turli davrlarda ziyolilar va ijodkorlarni bahsga tortgan muammoli masalalar ham yoritib beriladi. Masalan, Yevropa ma’rifatchilik adabiyotida D.Defo, G.Filding, J.Svift, D.Didro, Volter kabi ijodkorlar yaratgan asarlarida, yozgan ilmiy traktatlarida XVIII asrda inson tabiati, tarbiyaga bo’lgan yangi yondashishlar haqida ma’lumot beriladi [4, 200-b]. Ijodkorlar asarlarini, ilmiy traktatlarini o’rganish esa ular yashagan ijtimoiy muhit, undagi inson tafakkuri, oqiligi, qudrati, haqiqatni izlash usullarini anglash imkonini beradi. San’at va madaniyat ta’limidagi mutaxassislik fanlari: bu xoh aktyorlik mahorati, rejissura asoslari, sahna nutqi, ssenariynavislik mahorati, xoh jahon va o’zbek teatr tarixi, jahon kinosi tarixi kabi fanlar bo’lsin jahon adabiyoti fanining o’rganish obyekti bilan u yoki bu nuqtada kesishadi, ko’p jihatdan uzviyligi anglashiladi.

To’g’ri, bugungi internet, sun’iy intellekt asrida ijodkor yoshlarni ham adabiyotga qiziqitirish, badiiy asar o’qishning afzalliklarini anglatish oson kechmayapti. Bunga erishish uchun adabiyot muallimi nafaqat o’zining sohasini yaxshi bilishi, balki yondosh ijtimoiy fanlarni, san’atning barcha sohalariga doir taraqqiyot qonunlarini, zamonaviy teatr, kino, madaniyat sohasi yangiliklarini kuzatib borishi lozim bo’layapti.

XX asrning 90-yillarida O’zbekiston xalq yozuvchisi Shukur Xolmirzayevning “Adabiyot o’ladimi?!” nomli maqolasi katta bahs va munozaralarga sabab bo’lgan edi. Shu kabi munozaralar hozirgi davrda ham davom etmoqda. Ko’plab tadqiqodchilarning fikricha informatsiya asri bo’lgan XXI asrda ham kitobning azaliy mohiyati o’zgarmasdan qoladi. Masalan, italyan yozuvchisi Umberto Ekoning fikricha, adabiyot Lev Tolstoy davridagi kabi azaliyatning o’zgarmas qonuniyatlari va insoniyat tajribasini umumlashtirgan holda hayot va o’limdan saboq beradi [5, 279-b]. Ammo mutolaa madaniyatining inqirozga uchrashi davom etar ekan, yosh avlod asrlar davomida insoniyat yiqqan tajribani o’qib o’rganmas ekan, insoniyat kelajagining qanday kechishi ham muammoli savolga aylanadi.

Jahon adabiyoti namunalari o’rganish muayyan tarixiy davr, ijodkor yashagan zamona, insonlarini, ularning milliy jihatlarini o’rganishga va bugungi kunda ushbu xalqlarning o’ziga xos jihatlarini, milliy xosligini, psixologiyasini, urf-odatlarini yaxshiroq tushunishga yordam

beradi. O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institutida aktyorlik san'ati, kino, tv, radio san'ati fakultetlarida o'qiyotgan talabalar mutaxassislik fanlari bo'yicha topshiriqlarni bajarishda so'zsiz adabiyotga, jumladan jahon adabiyotiga murojaat qiladilar. Bir misol, Estrada aktyorligi bo'limi talabalari Karlo Gotssining "Malikai Turandot" asarini muvaffaqiyatli sahnalashtirdi. Spektakl muvaffaqiyatli chiqishi uchun asarning matnini yaxshilab o'qib chiqish, so'zlarini yaxshilab yodlash kamlik qiladi. Sababi, bu asarning XVIII asrda italyan dramaturglari Karlo Gotssi va Goldoni o'rtasida "del arte" an'anaviy italyan niqoblar komediyasi janrini isloh qilishga doir yuzaga kelgan qizg'in munozaralar natijasi o'laroq dunyoga kelganligini, asarni yaratishda dramaturgning mifologik, folklor motivlardan, sharqona ekzotikadan qanday foydalanганиni, sharqona koloritning o'ziga xos xarakterli qahramonlar bilan qay tarzda uyg'un tasvirlanganini anglash ham talab qilinadi nazarimizda. Uch asr avval yaratilgan ushbu asarni aynan bugun sahnada qo'yishdan qanday maqsad kuzatilganligini, bu talqinning avvalgi sahna namunalaridan qanday farqli tomonlari borligini tushunib yetishi ham zarur deb o'ylaymiz. Ana shundagina talaba badiiy asarni yodlab sahnada tomoshabinga yetkazadigan oddiy ijrochi bo'lib qolmay, balki uni to'liq anglagan, asar orqali o'zining munosabatlarini bayon qila oladigan tom ma'nodagi san'atkorga aylana olishi mumkin bo'ladi.

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institutida "Jahon adabiyoti" fani shu kungacha barcha yo'nalishlarda o'qitilar edi, ammo bu o'quv yilidan boshlab menedjment, san'at sohasi prodyuserligi yo'nalishlarida bu fan o'quv rejaga umuman kiritilmagan bo'lsa, vokal va cholg'u ijrochiligi, an'anaviy xonandalik va folklor ijrochiligi yo'nalishlarida esa 1-semestrda 60 soat hajmida o'zbek va jahon adabiyoti nomi bilan berilgan. Qizig'i shundaki, o'qituvchi talabaga bir semestr davomida ham o'zbek, ham jahon adabiyoti haqida ma'ruza o'qishi ko'zda tutilgan.

Avvallari to'rt semestr mobaynida o'qitilgan ikkita fanning bir semestrda obzor shaklida o'tilishi va bu yo'nalishlarda o'qiyotgan talabalarga nima berishi borasida o'ylanmagan nazarimizda.

Televideniye va kino rejissyorligi, kinooperatorlik, ovoz rejissyorligi yo'nalishlarida ham adabiyot fanlari soati yaxshigina qisqargan, o'zbek va jahon adabiyotiga ikki semestr, jami 120 soat ajratilgan. Biz ta'limda uning sifatini oshirish uchun ko'p hollarda reytingi yuqori

bo'lgan xorijiy davlatlar oliy o'quv yurtlari ta'limiga murojaat qilamiz.

Shu o'rinda S.Gerasimov nomidagi Rossiya davlat kinematografiya institutida kino rejissyorligi yo'nalishida jahon adabiyoti fanining besh semestr, kinooperatorlik yo'nalishida to'rt semestr o'qitilishini, hatto shu institutning Toshkent filialida barcha yo'nalishlarda "O'zbek adabiyoti tarixi va nazariyasi" fani ikki semestr mobaynida o'qitilishini alohida ta'kidlash o'rinli nazarimizda. Bizda esa buning aksini kuzatayapmiz, shunday ham badiiy adabiyotdan uzoqlashayotgan, o'rta maktabda tuzukroq bilim olmagan talabalarga adabiyot darslarini ko'p ko'ryapmiz va buni mutaxassislik fanlar soatini ko'paytirish bilan oqlayapmiz. Mutaxassislik kafedralarining professor-o'qituvchilari bilan suhbatlashsangiz, ularning juda ko'pchiligi talabalarning badiiy adabiyot o'qimasligi, dunyoqarashining torligi, fikrlash ko'nikmasining sustligini ta'kidlaydilar. Shunday ekan, talabalarning nafaqat yaxshi mutaxassis bo'lishi, balki haqiqiy ziyoli, dunyoqarashi keng, fikrlovchi, tafakkur qiladigan shaxslar bo'lishi uchun xizmat qiladigan adabiyot fanlarini oliy ta'limda ham yetarli darajada o'qitish imkoniyatini ta'minlash lozim.

Bugungi kunda oliy ta'limning sifatini oshirish haqida gap borar ekan, ta'limda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o'rniga ham alohida e'tibor qaratish lozim. Shu o'rinda jahon adabiyoti fani talabalarga o'zbek xalqining milliy o'ziga xosligini, urf-odatlarini va an'analarini jahon xalqlarining mumtoz adabiy namunalarini, ularda aks etgan turli millat va elatlarning xususiyatlari bilan qiyoslagan holda qarash, baholash imkonini ham beradi.

Oliy ta'lim sifatini takomillashtirish haqida gap borar ekan fanlarni, jumladan, jahon adabiyotini o'qitishda ham zerikarli ma'ruza va konspektlardan voz kechib, ta'limning yangi metodlaridan, jumladan tizimli tahlil, adabiy kommunikatsiya, komparativistika metodlaridan foydalanish ham yaxshi natijalarni beradi. Turli yangi pedagogik texnologiyalaridan, mayndmepping uslubida intellekt kartalar tuzish, keys, noodatiy testlar kabilardan nazariy va amaliy mashg'ulotlarda unumli foydalanish ta'limda samaradorlikka erishishga yordam beradi [6, 77–79-bb.].

Prezident Sh.M.Mirziyoyevning "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" qarorida oliy ta'lim muassasalarida o'quv mashg'ulotlarini

talabalarni innovatsion fikrlashga yo'naltiradigan o'qitish texnologiyalari va interfaol uslublarni joriy etish asosida tashkil etish, asosiy e'tiborni talabalarning mustaqil ta'lim olishi bilan bog'liq mexanizmlarni amalga oshirishga qaratish ham belgilab berilgan edi [7]. Qo'yilgan bu vazifalarga oliy ta'limda adabiyot fanlarini o'qitishda ham e'tibor qaratishimiz lozim. Institutning o'zbek va jahon filologiyasi kafedrasida professor-o'qituvchilari tomonidan jahon adabiyoti faniga doir qator darslik va o'quv qo'llanmalarining yaratilishi va nashr etilishi, mustaqil ta'limga ham alohida e'tibor qaratilganligini ta'kidlashni istardik [8].

Filologik fanlarni o'qitishda katta tajribaga ega bo'lishimiz qatorida biz dunyodagi mazkur yo'nalishlarni o'qitish tizimiga oid tajribalar va yangi yutuqlarni muttasil o'zlashtirib borishimiz zarur. Hozirgi vaqtda dunyo ilmidagi sotsial antropologiya, ya'ni jamiyatdagi insonning o'rnini o'rganish va buning markaziga insonni qo'yishga katta e'tibor qaratilmoqda. Ta'lim jarayonida muammolarning yuzaga kelishida o'rganilayotgan fanlarni tizimlashgan shaklda emas, balki fragment shaklida o'rganilayotgani ham sabab bo'lmoqda. Bunday muammolarni bartaraf etish uchun san'at va madaniyat ta'limida integrativ yondashuvni tashkil etish kerak.

Xulosa o'rnida, jahon adabiyoti fanini o'qitishni yanada takomillashtirish uchun quyidagi tavsiyalarni berishimiz mumkin:

1. *O'qitish mazmunini yangilash va tizimlashtirish*: jahon adabiyotini xronologik emas, muammoviy-mavzuviy yondashuv asosida o'qitish, klassik asarlar bilan bir qatorda zamonaviy jahon adabiyoti namunalarini ham o'quv dasturiga kiritish, asarlarni milliy adabiyot bilan qiyosiy tahlil qilish, umuminsoniy va milliy qadriyatlarni solishtirib ko'rsatish;

2. *Fanlararo integratsiyani kuchaytirish*: jahon adabiyotini san'at tarixi, teatr va kino san'ati, musiqa, falsafa va madaniyatshunoslik bilan uzviy bog'lab o'qitish; bir asarning adabiy, sahnaviy va kino talqinlarini solishtirish orqali tahlil qilish;

3. O'quv rejalarida jahon adabiyoti faniga ajratilgan soatlarni o'rganib chiqish va mutaxassislik kafedralari bilan buni atroflicha tahlildan o'tkazish lozim.

San'at va madaniyat ta'limida jahon adabiyoti fanini o'qitishni yaxshilash an'anaviy bilim berishdan interaktiv, tahliliy va ijodiy ta'lim modeliga o'tishni taqozo etadi. Bu esa talabalarda nafaqat adabiy bilim, balki madaniy did, estetik tafakkur va keng dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Prezident Shavkat Mirziyoyevning "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakatining IV qurultoyidagi nutqi // O'zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti. – 2017 yil, 30 iyun. – URL: <https://president.uz>
2. Jahon adiblari adabiyot haqida. – Toshkent: Ma'naviyat, 2010. – 392 b.
3. Толстой Л.Н. Пут жизни. – Москва: Республика, 1993. – 432 с.
4. Зинченко В.Г., Зусман В.Г., Кирнозе З.И. Методы изучения литературы. Системный подход: учеб. пособие. – Москва: Флинта: Наука, 2002. – 200 с.
5. Эко У. От Интернета к Гутенбергу // Общество и книга: От Гутенберга до Интернета. – Москва: Традиция, 2000. – 279 с.
6. Mahmudova S. Jahon adabiyoti modulini o'qitishda intellekt kartalardan foydalanish // O'zDSMI xabarlar. – 2019. – № 4.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori. – 2019-yil 1-fevral.
8. Mahmudova S. Jahon adabiyoti: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Fan ziyosi, 2022. – 352 b.
9. Mahmudova S. Jahon adabiyoti fanidan mustaqil ta'lim uchun metodik tavsiyalar: uslubiy qo'llanma. – Toshkent: Fan ziyosi, 2021. – 87 b.
10. Ismoilov H. Jahon adabiyoti: darslik. – Toshkent: Donishmand ziyosi, 2022. – 103 b.